

Eleink bölcsészete Magyarországi gondolkodók 18. század: Bölcsészettudományok I., szerk. Tüskés Gábor (Magyar Remekírók, új folyam sorozat) Kortárs, Bp., 2010.

Több mint három évtizeddel ezelőtt jelent meg a Magyar Remekírók sorozatban a *Magyar gondolkodók 17. század* című kötet, s most napvilágot látott a folytatás is. Az antológia szerkesztője, Tüskés Gábor azt tűzte ki célul, hogy a XVIII. századi magyarországi elméleti gondolkodás és bölcséleti próza jórészt elfelejtett dokumentumait ismertté tegye, s rajtuk keresztül a század fő eszmei törekvéseit, az egyes tudományterületek főbb képviselőit, nézeteik és szándékaik sokféleségét, a korabeli értekező próza gazdagságát is bemutassa. A kötet számos újdonsággal szolgál nemcsak a szélesebb közönség, de a szakma számára is; a szemelvények többsége modern kiadásban eddig hozzáférhetetlen volt, egy részük pedig most jelent meg először nyomtatásban, illetve magyar nyelven. A szövegek fordításában, gondozásában, jegyzetelésében nagyszámú munkatárs segítette a szerkesztőt, az MTA Irodalomtudományi Intézete XVIII. Századi Osztályának munkatársai, valamint az osztály köré e feladat elvégzésére szerveződött munkaközösség tagjai.

A korábbi kötet 'magyar' jelzőjének 'magyarországi'-ra változtatása a címben a XVIII. század meghatározó közösségformájára, a Hungarus-tudatra utal, amely a szent korona valamennyi alattvalóját magában foglalja etnikai hovatartozásra való tekintet nélkül – ennek megfelelően a kötetben nemcsak eredetileg is magyar nyelven íródott szövegek találhatók, hanem számos latinból, esetenként németből fordított műrészletet is tartalmaz. A *Bölcsészettudományok I.* alcímet viselő gyűjtemény a filozófia, nyelv, irodalom és történelem témakörében íródott elméleti jellegű szövegekből válogat, a második kötetben a század erkölcsstani, teológiai és valláskritikai, társadalmi, valamint esztétikai gondolkodását bemutató szemelvények kapnak majd helyet. A különböző tudományágak korszakolásának eltérése, az egyes diszciplínák hagyományos korszakhatárainak megkérdőjelezése indokolja a címben szereplő 'XVIII. század' kifejezés szó szerinti értelmezését: kevés kivételtől eltekintve 1700 és 1800 között készült és megjelent művek szerepelnek a kötetben.

Az egyes tudományágakat tematikailag, műfajilag, stilisztikailag igen változatos szövegek reprezentálják.

A XVIII. század a magyar tudomány- és eszmetörténet fontos időszaka, a modern értelemben vett tudományosság megszületésének kora, a tudományágak szétválásának ideje. Tüskés Gábor utószavában többek között a múlt iránti érdeklődés felerősödését, a tudomány és irodalom társadalmi szerepéről vallott elképzelések és a szerzőkkel szembeni elvárások módosulását, a kultúráközvetítés igényének megnövekedését, az egyházi értelmiség laicizálódását, a polihisztort háttérbe szorító szaktudós megjelenését, a kulturális tájékozódás irányának megváltozását emeli ki a század folyamán végbement jelentős változások közül. Mindezek jól megfigyelhetők az antológia tudományágak szerint, azon belül pedig kronologikusan rendezett szemelvényeiben.

A kötet első részében a XVIII. század filozófiai gondolkodását illusztráló szövegek kaptak helyet, a bölcsélet általános alapjaitól a megismerés, a logika, az etika, a metafizika, az emberi értelem és lélek kérdésein át neves külföldi filozófusok műveinek kommentárjáig és fordításáig, iskolai tézisektől és tankönyvektől vitairatokon, röpiratokon, pályaműveken keresztül egész könyvek magyarításáig. Önálló gondolatokat nemigen találunk bennük, javarészt az elődök, esetenként kortársak tanainak összefoglalását vagy fordítását tartalmazzák. Kivétel talán a tanóráin bemutatott kísérletei miatt „magyar Faust”-ként is emlegetett Hatvani István, aki az eredetileg latinul írt *Bevezetés a szilárdabb filozófia alapelveibe* című művében a saját megfigyelésein alapuló filozófiáját kívánta rendszerbe foglalni. Kiemelkedő Gusztinyi János *Üdvösség mannája* című teológiai értekezése, amelyben a szerző Apáczai Csere János után elsőként tesz kísérletet magyar nyelvű filozófia művelésére, bölcséleti szakkifejezések magyarul való visszaadására. Sartori Bernát műve (*Magyar nyelven filozófia*) az első összegző igényű magyar nyelvű filozófiai munka Apáczai *Magyar enciklopédiája* után. Olykor a forma is érdekes: Kónyi János Dodsley-fordítása (*A bölcsességnek és jó erkölcsnek könyve*) ritmikus prózában, Verseghy Ferenc deista szemléletű tanköltevény-töredéke (*Érzékeny gondolatok az emberi nemzetről*) hexameterekben íródott. Az erdélyi szász származású Michael Hissmann művének jelentősége a címből – *Bevezetés a filozófia minden területéről válogatott irodalom ismeretébe* – is kiderül: az általa feldolgozott szakirodalom alapján áttekintést kapunk a filozófia különféle területeiről és azok könyvészetéről. Szerepel a kötetben szemelvény a nagyközönség által nem elsősorban filozófusként ismert Bessenyei Györgytől, Martinovics Ignáctól, Kármán Józseftől (bár az ő szerzősége nem teljesen bizonyos), Pálóczi

Horváth Ádámától. A magyarországi Kant-vita résztvevőit Rozgonyi József képviseli.

A kötet második nagy egysége a nyelvvel kapcsolatos dokumentumokból válogat a szótáraktól, grammatikáktól, helyesírási szabályoktól kezdve a nyelvtörténeten, nyelvrokonságon, nyelvhasonlításon, nyelvtanításon át a nyelvméleti és a magyar nyelv szerepét, fontosságát hangsúlyozó művekig, amelyek bemutatják a magyar nyelv iránti érdeklődés alakulását, a nyelvújítás és nyelvművelés különböző területeit, az anyanyelvnek az irodalommal, művelődéssel, nemzeti kérdésekkel való összefüggéseit. A jól és kevésbé ismert nevek és művek között olyan érdekességek találhatók itt, mint Kalmár György világnyelv-tervezete, Révai Miklósnak egy eddig feldolgozatlan nyelvtani szabályzata, Kempelen Farkas gondolatai az emberi és állati kommunikációról *Az emberi beszéd mechanizmusa* című, a beszélőgépezet működési mechanizmusát is ismertető művéből. Olvashatunk érveket a magyar nyelvnek a finnugor vagy éppen a keleti nyelvekkel való rokonsága mellett és ellen, de a Noé bárkájából való eredet elképzelésével is megismerkedhetünk.

A harmadik rész irodalommal kapcsolatos szövegeket tartalmaz különösen nagy műfaji változatosságban. A XVIII. században az irodalom fogalma jelentős változáson ment át: a század nagy részében még magában foglalt minden leírt dolgot, a tudományok összességét, és csak az 1780-as évektől kezdte a mai értelemben vett autonóm szépirodalmat jelenteni. E században indult meg a magyarországi irodalomtudomány fő területeinek és intézményeinek kialakulása is. A sokat emlegetett bio-bibliográfiák (Czvittinger Dávid, Bod Péter, Horányi Elek művei) mellett szerepelnek itt szemelvények kevésbé ismert vagy kéziratban maradt írói lexikonokból, Szörényi Sándor, Haner György Jeremiás, Johann Seivert munkáiból. A magyar irodalom történetét tárgyaló írások (Simonchich Ince, Wallaszky Pál, Belnay György Alajos) a historia litteraria szellemében többnyire a magyarországi művelődés képét rajzolják meg: a szerzők és munkásságuk ismertetése mellett helyet kap bennük a könyvtár-, nyomdász- és iskolatörténet is. Rotarides Mihály irodalomtörténetében „lényegében máig ható érvénnyel határozta meg az irodalomtudomány mibenlétét, az irodalomtörténetész feladatait, munkájának hibáit és nehézségeit” (idézet Tüskés Gábor utószavából). Több részlet témája a versírás (Révai Miklós, Földi János), a fordítás mestersége (Kazinczy Ferenc, Batsányi János, Péczeli József). Különlegesség Reviczky Károly Imre Háfiz-fordítása, a középkori perzsa szerző verseinek latin időmértékes formába való átültetése és bőséges

kommentálása, vagy Kovásznai Tóth Sándornak a Gyöngyösi István *Porábúl megéledett Főnixé*hez írt mintegy hétszáz oldalnyi, enciklopédikus igényű, kéziratot jegyzetanyagából vett részlet. A század irodalmi életének sokszínűségét tükrözi Révai Miklós népdalgyűjtésre buzdító felhívása vagy Kazinczy Ferenc előbeszéde a Kassai Múzeum című folyóirathoz.

Az antológia negyedik részében kaptak helyet a történelemmel, történetírással kapcsolatos szövegek. A XVIII. század a történettudományban is alapvető változások ideje: megindult a rendszeres forrásgyűjtés, új alapokra helyeződött a forráskiadás, megjelent a kritikai szemléletű történetírás igénye, létrejöttek az önálló segédtudományok. Mindebben fontos szerepet játszottak a jezsuita történetírók, akik közül Hevenesi Gábor, Timon Sámuel, Pray György, Katona István írásai olvashatók a kötetben. Több történelmi témájú szemelvény is szerepel Bél Mátyás tollából, részint nagy tervével, Magyarország földrajzi-történelmi leírásával, részint forráskiadásokkal kapcsolatosan. Fontos esemény volt a korabeli történettudományban Anonymus *Gesta Hungarorum*ának felfedezése, majd kiadása a *Scriptores Rerum Hungaricarum* című történeti forrásgyűjteményben; ehhez írt előszavában Bél Mátyás részletesen ír a névtelen jegyzőről, akinek műve előbb Lethenyi János, majd Mándy István fordításában magyarul is megjelent a XVIII. század végén – részleteket olvashatunk a kötetben e kiadások előszavaiból. Egymás után szerepel Decsy Sámuelnek a magyar szent korona eredetével kapcsolatos kételyeit megfogalmazó írása és annak „megrostálása” Katona István által. A forráskritikán alapuló történetírás mellett a nagyközönségnek szánt olvasmányos forma is megjelenik a kötetben Gvadányi József *A világnak közönséges históriája* című könyvsorozatából vett részletek révén.

Tüskés Gábor gondos utószava segít eligazodni a 18. század eszméinek, az egyes tudományágak jellegzetességeinek folyamatosan változó világában, megkönnyítve ezáltal a kötetben szereplő szövegek megértését; egyúttal felhívja a figyelmet a belőlük szerezhető új ismeretekre, levonható új következtetésekre. A sorozat hagyományainak megfelelően a szövegek után, a kötet végén található vaskos jegyzetapparátus néhány tévedéstől, elírástól eltekintve szintén hatalmas segítség nemcsak a XVIII. századi tudományossággal most ismerkedők, hanem az azt kutatók számára is. Az olvasó a kötetet lapozgatván csupán azt sajnálja, hogy az itt közölt rövid részletekkel kell beérnie a teljes művek helyett.

Bogár Judit